

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon vele behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

Az itt következő mű egy kétrészes tanulmány¹ gondolatait ismerteti, helyezi kontextusba és kritizálja. Készítője a Debreceni Egyetem Szociológia és Társadalompolitika doktori program egy hallgatója. Az elemzés közreadásának elsődleges célja, hogy ha tetszik a mű, akkor lehet tovább bogarászni a felkínált irányba. A másodlagos cél pedig az, hogy kedvet csináljon másoknak is a felesleges olvasáshoz.

S. E.

¹ Az eredeti művek: Zhurzhenko, Tatiana (2004a és b): Crossborder cooperation and transformation of regional identities in the Ukrainian–Russian borderlands: towards a Euroregion „Slobozhanshchyna”. Part 1 and Part 2. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 32 (1): 207–232 és 32 (2): 497–514. http://www.academia.edu/2779294/Cross-border_Cooperation_and_Transformation_of_Regional_Identities_in_the_Ukrainian-Russian_Borderlands_Towards_a_Euroregion_Slobozhanshchyna_Part_1 és http://www.academia.edu/2779312/Cross-border_Cooperation_and_Transformation_of_Regional_Identities_in_the_Ukrainian-Russian_Borderlands_Towards_a_Euroregion_Slobozhanshchyna_Part_2

OLVASS FELESLEGESET!

Az orosz–ukrán határdiskurzus változásai és jelentősége 1991 óta¹

LIPCSEI LÁSZLÓ PÉTER

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és társadalompolitika doktori program

Dolgozatomban kísérletet teszek Ukrajna geopolitikai helyzetének rövid bemutatására, mindenekelőtt Ukrajna Oroszországgal való kapcsolatára tekintettel. Mivel az elemzés, amire reflektálok 2004-ben készült, nagy kihívás volt a számomra, hogy az azóta eltelt bő évtized – beleértve az utóbbi évek kelet-ukrajnai fegyveres konfliktusát, a majdani eseményeket vagy a Janukovics-adminisztráció távozását – nem lehet nem figyelembe venni, ám eközben törekednem kellett az eredeti forrás történeti kontextusának gondos őrzésére. Zhurzhenko kétrészes munkájában először a poszt-szovjet határok szerepéről és vitatott természetéről ír, majd bemutatja Oroszország és az autonóm Ukrajna közötti nemzetközi kapcsolatok alakulásának folyamatát úgy, hogy a 2004-ig elért eredményeket, vagy éppen eszkalálódott konfliktusokat a laikus olvasó számára is érthetővé teszi. Úgy gondolom, hogy a politikai elemzésen túl, különös érdeme Zhurzhenko említett munkájának, hogy a társadalmi konfliktusok bemutatásán túl, egy üdítő, progresszív és természetét tekintve kiváló példát hoz Harkov és Belgorod régiók találkozásánál létrejött regionális identitás bemutatásával.

A 2004. évi helyzetet az jellemezi, hogy az orosz–ukrán kapcsolatokra erősen rányomja bélyegét a határok státuszának bizonytalansága, továbbá a határok ellenőrzésének kérdése is folyamatosan napirenden van. Az egyes szereplők határról alkotott elképzelése, politikai beszéde a határkérdések ügyében tovább mélyíti azokat a társadalmi, politikai törésvonalakat, melyek 1991-től kezdve eleve roppant bonyolultnak bizonyultak. Ez a sokszorosán árnyalt, érzékeny helyzet olyan súlyú

¹ Zhurzhenko, Tatiana (2004a és b): Crossborder cooperation and transformation of regional identities in the Ukrainian–Russian borderlands: towards a Euroregion „Slobozhanshchyna”. Part 1 and Part 2. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 32 (1): 207–232 és 32 (2): 497–514. http://www.academia.edu/2779294/Cross-border_Cooperation_and_Transformation_of_Regional_Identities_in_the_Ukrainian-Russian_Borderlands_Towards_a_Euroregion_Slobozhanshchyna_Part_1 és http://www.academia.edu/2779312/Cross-border_Cooperation_and_Transformation_of_Regional_Identities_in_the_Ukrainian-Russian_Borderlands_Towards_a_Euroregion_Slobozhanshchyna_Part_2

OLVASS FELESLEGESET!

folyamatokra vezethető vissza, mint a Szovjetunió szétesése, a NATO bővülése vagy Ukrajna Európai Unióhoz való közeledése, s azóta a Krími Köztársaság létrejötte vagy az oroszok kelet-ukrajnai expanziója.

A mai európai országok közjogi határai többnyire jól definiáltak, ami azt jelenti, hogy ezeket a határokat nemzeti és nemzetközi jogi nyilatkozatokban deklarálták, melyeket a különböző nemzetközi közösségek, szervezetek legitimnek tekintenek. Ezzel szemben a posztsovjet államok határai, különös tekintettel az ukrán–orosz határra, kevésbé egyértelműek, és messze nem övezi az előbbiekhöz hasonló konszenzus. Ezt az állapotot a Szovjetunió széthullása óta számos (határ)vita tovább súlyosbította, s ezekbe a területi vitákba a nemzetközi szervek aligha avatkozhatnak be. A határértelmezésekben orosz részről mindig jelen van az orosz területi expanzió érvényesítésének, az orosz befolyás növelésének, esetleg a Szovjetunió valamilyen restaurációjának szándéka. Következésképpen a volt szovjet tagországok határainak ellenőrzése és védelme a nemzeti önrendelkezés biztosítása mellett további szimbolikus jelentéstartalmat is hordoz. Tehát a szóban forgó határ közigazgatási funkcióján túl egyúttal azt is jelenti, hogy a határon belüli világ „nem szovjet”, illetve „nem orosz, sőt attól szubsztanciálisan eltérő. Társadalomlélektani szempontból ez a jelentésadás egyben a kollektív identitás reprodukciójának az egyik eszköze is.

Zhurzhenko az orosz és ukrán határpolitika folyamatait vizsgálja, melyek egyidejűleg vannak jelen a politikai diskurzusok terében, ugyanakkor egymással oppozícióban állnak. Mindkét országban a határ menti identitások egyfajta „nemzetiesedése” tapasztalható, amit ukrán oldalon a „szovjetté válás” elkerülése, orosz oldalon pedig a „dicsőséges szovjet múlt” újraélesztésének vágya fűt.

A befejezetlen határ Oroszország és Ukrajna között

2004-ben, tehát több mint egy évtizeddel a Szovjetunió bukása után a két ország egymáshoz fűződő viszonya annak ellenére is bizonytalanak tűnt, hogy 1997-ben a barátsági, együttműködési és partnerségi szerződésben (*Treaty on Cooperation, Friendship and Partnership*) Oroszország elismerte Ukrajnát független határokkal rendelkező autonóm államszervezetként, sőt a Krím és a fekete-tengeri térség státuszát sem vitatták. Mindazonáltal Oroszországnak a Független Államok Közössége és az ebben betöltött szerepe jelentette a prioritást, Ukrajna számára pedig a tagállamok egyenjogúsága volt kívánatos. A határt érintő viták leginkább a nemzetvédelemről szóltak, és azon belül is a bűnözéssel kapcsolatos ügyeken keresztül, bűvópatakként kerültek a határdiskurzusokba (fegyverkereskedelem, drog- és embercsempészet stb.).

Az oroszok számára az ukrán függetlenség és a transzparens határrendszer egyszerre jelentette a közös érdekek érvényesíthetőségét és a partneri státusz stabilitását, egyidejűleg azonban az orosz befolyás csökkenésétől való félelmet is gerjeszt.

OLVASS FELESLEGESET!

tette. A 2004-es Európai Unióhoz való csatlakozási hullám idején, valamint az azt övező intenzív európai integritás diskurzusteremtő hevében egyáltalán nem látszott reménytelennek Ukrajna csatlakozása, ami Ukrajnának a prosperáló jövőt, Oroszországnak pedig súlyos veszteséget ígért.

Ugyan Oroszország és Ukrajna több szerződésben is rendelkezett a vitatott határterületeket illetően, ám ezek az egyezmények számos pontban csak növelték a bizonytalanságot. 2003 októberében például nyílt konfliktust okozott, hogy egy sziget (Tuzla), amely a Fekete-tenger és az Azovi-tenger közti egyetlen átjáróban fekszik, így az európai és közel-keleti térség tengeri kereskedelméhez való egyetlen hozzáférést garantálja, kihez is tartozik. A konfliktusban az ukrán politika meglehetősen élesen reagált, s mivel Oroszország nem ismerte el a sziget feletti ukrán fennhatóságot, ezért Ukrajna önmagát nemzeti érzéseiben megsértett áldozatként tekintette, s ebből próbált, mint a „nagy szomszéd” elnyomását elszenvedő, frissen függetlenedett állam, politikai tőkét kovácsolni. A szakértők ezt a konfliktust a régi típusú orosz–ukrán viszonyrendszer továbbéléseként értékelték, amelyet elsősorban nem a nemzetközi jog kompetenciájába soroltak, hanem a két ország politikai és gazdasági csoportjainak érdekérvényesítő képességére bízta.

Eközben a lokális gazdasági érdekek sem hagyták érintetlenül a határ menti kapcsolatokat, tekintve, hogy az itt élők alapvető szükségleteit mind a két félnek biztosítani kellett. A felek több ízben is aláírtak olyan nemzetközi egyezményeket, melyek garanciát vállaltak a határ menti régiók támogatásának, a turizmus fejlesztésének és a humanitárius segélyek elosztásának zavartalansága érdekében. Kiváltképp olyan esetekben erősítette az együttműködést határozott szándék, mikor a határ menti vízkészletek felhasználásáról vagy közös úthálózat építéséről és használatáról esett szó.

Az oroszok számára a nyitott vagy legalábbis kevésbé ellenőrzés alatt tartott határ a jó szomszédságot jelentette. Ezzel szemben Ukrajna egyik legnagyobb félelme éppen a túlzottan nyitott határokból rejlett, hiszen azok a szeparatista mozgalmaknak is kedvezhettek, s ily módon akár egy esetleges elcsatolás előkészítését is generálhatták. Sőt, még ha ez utóbbi scenárió nem is valósulna meg, az orosz gazdasági érdekeltségek befolyását kétségkívül növelik a nyitott határok, ami az ukrán gazdasági fejlődésnek vetne gátat.

Kettős Ukrajna: az Európai Unió és Oroszország között

Zhurzhenko a két országot a befejezetlen nemzet- és államépítés szakaszában látja, ahol a nemzeti identitás konstrukciója a Szovjetuniót követő generációk számára rendkívüli kihívással szembesít. A szovjet diktatúra alatt legitimnek tekintett internacionalizmus és nemzetek felettiség ugyanis nem tette lehetővé a nyilvános terek-

OLVASS FELESLEGESET!

ben zajló nemzetiségi vagy kisebbségi identitások építését, továbbá az orosz etnocentrizmus támogatásával a totális hatalom kiépítését szolgálta (Pataki 2015).

Ugyanakkor az ukrán identitáskeresés az Európai Unió integrációs és növekedési politikájába sem illett jól. A szerző úgy látja, hogy Ukrajna a két politikai-gazdasági tér, más szóval az európai paradigma és a posztszovjet világ között egyensúlyozott, ami miatt mindkét oldalról komoly bírálatokat kapott. Ez az elhúzó, bizonytalan helyzet egyrészt a társadalmi konszenzus hiányával, másrészt az ukrán politikát markánsan befolyásoló gazdasági elitcsoportok érdekeivel magyarázható, különösképpen, hogy az utóbbiak számára a fent bemutatott ingoványos stratégia kifizetődőnek bizonyult.

A szerző az Európa és Oroszország közötti ingadozás Ukrajna-narratíváját a „*ketős Ukrajna*” fogalmi konstrukciójával kezeli (Zhurzhenko idézi Riabchukot 2004a: 217).² Eszerint míg az „*Európa párti Ukrajna*” a transzparenciára, a független nemzetállam létrehozására és egy Európához közelítő identitás fölépítésére törekszik, addig a „*másik Ukrajna*” jelentős része eleve orosz gyökerekkel rendelkezik, így kulturálisan, nyelvi és társadalomtörténetileg is Oroszországhoz kötődik, így identitása és egyben politikai orientációja is az „orosz nagytestvér” narratívába ágyazott. Ezt a két Ukrajnát tovább szabdalják az Oroszországhoz fűződő gazdasági érdekek, és a heterogén ukrán elit is tovább árnyalja az identitásokról alkotott képet, sőt nem is törekszik sem a politikai, sem a gazdasági kettősség feloldására.

A helyzetet konzerválta a 2004 előtti európai uniós politika, amely nem szorgalmazta az Ukrajnával való bővülést, mikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Ukrajna nem felel meg az EU kritériumainak sem az európai biztonságpolitika (bevándorlás vagy nukleáris biztonság), sem a törvény előtti egyenlőség vagy az emberi jogok szempontjából. Az EU-nak az sem volt kedvező, hogy a csatlakozás miatt hosszú közös határvonal jöjjön létre az Európai Unió és Oroszország között, mivel ez a régió erőviszonyait feltételezhetően újraírná. Az Európai Unió döntéshozói úgy vélhették, hogy Ukrajna, Fehéroroszország és Moldova olyan országok, amikkel szemben a védekezés, netán a „megelőzés” jelenti az adekvát stratégiát, nem az integráció. Ez a viszony az EU és Ukrajna között – legalább középtávon – megfelelőnek tűnt az EU-nak, mint ami tekintettel van Ukrajna érzékeny és különleges geopolitikai státuszára.

A határok szempontjából ez a státusz magyarázza, hogy miért találunk sok olyan határőrizeti programot, melyben az Európai Unió és Ukrajna kölcsönösen együttműködik a szervezett bűnözés, drogkereskedelem és általában a csempészet elleni küzdelemben. Ugyanakkor az EU keleti határát nemcsak a szigorú határvédelem, hanem az áruk és személyek minél szabadabb mozgását elősegítő egyezmények is jellemzik.

² Mykola Riabchuk idézett tanulmánya ukrán nyelven jelent meg: „*Dvoistist chy dvoznachnist: Ukraina iak politychna(de)konstruktsia*”, *Suchasnist'*, No. 11, 2002: pp. 50–63.

OLVASS FELESLEGESET!

A védelmi szempontok az EU számára első pillantásra távoli orosz–ukrán határon is kiemelt jelentőséggel bírnak, hiszen ez a határ az illegális bevándorlás előszűrőjeként szolgálhat. Az Unió ezért jelentős anyagi ráfordításokkal támogatta a kelet-ukrajnai határvédelmet, aminek köszönhetően vásároltak elektronikus eszközöket és tartottak képzéseket is a határőröknek. Ugyanis minél keletebbre tudja tolni az Európai Unió a bevándorlók elleni védekezés frontvonalát, hosszútávon annál inkább megtérülnek ezek a befektetések a számára. Az említett intézkedések hatására azonban ellentétes folyamatok erősödtek fel Ukrajna keleti és nyugati határain. Míg keleten szigorítás és bürokratizálódás, addig nyugaton a határátlépés egyszerűsítése és a határon átnyúló együttműködés nyer egyre nagyobb teret.

Nemzeti narratívák találkozása: az orosz és ukrán nacionalizmus szerepe az emlékezés, a múlt és a határok megkonstruálásában

Az oroszbarát diskurzus Ukrajnát az orosz, valamint a fehérorosz gazdasági és geopolitikai tér részének tekinti, ebből fakadóan kívánatosnak tartja az Oroszországgal való szorosabb politikai együttműködést, és nagyobb teret szán az orosz nyelvnek. Az orosz orientációjú nemzetszöveg képviselői úgy vélik, hogy az orosz–ukrán határ nem más, mint egy mesterséges politikai konstrukció, amely dezintegrálja az eredendően összetartozó keleti szláv népeket. Következésképpen illegitimként tekintenek erre a művi határra, amely szerintük a keleti szlávok egységes történelmi, kulturális és nyelvi egységét hivatott tönkretenni. Az oroszpárti politika az ukrán államot egy szláv „metaközösségbe” pozicionálja, megfosztva ezáltal autonómiájától. Az oroszbarát narratíva szerint a két szláv nemzet egymásba olvadására mindig is voltak kísérletek és szándékok, ám ezt külső erők erőszakos közbeavatkozása rendre megakadályozta. Az ukrán nacionalizmus ebbe az ideológiai interpretációba úgy ágyazódik be, mint civilizációs harc, amely el akarja szakítani az ukránokat az ősi orosz gyökereiktől, s végső célja aligha lehet más, mint Ukrajna kiszolgáltatása a nyugati országok számára. Az orosz orientáció hívei az érvényes határt az úgynevezett „Oroszukrajna” és Galícia között húzzák meg, utóbbi éppen az a terület, ahol a legintenzívebben van jelen az ukrán nacionalizmus.

Ezzel a nemzetszöveggel szemben áll a nacionalista vagy szelídebb alternatívája, a „nemzeti demokrata” értelmezés, mely szerint az ukrán és orosz nemzeti közösségek különböző etnikai csoportok, melyeket deklaráltan egy országhatár is elválaszt. Ez egy etnocentrikus nemzetfelfogás, ami magában foglalja a déli területeket is, melyek egészen a 19. századig az ukrán parasztok művelése alatt álltak. Szemben az oroszbarát ideológiai értelmezéssel, az ukrán nacionalizmus az ország integritását tekinti fő céljának, ám szélsőséges képviselői figyelmen kívül hagyják, hogy Ukrajnában számos etnikum él területileg egyenlőtlenül, így bizonyos régiókban nagy létszámú kisebbségek élnek az állam területén. Szemben az orosz nyelv jelenlétével, kívánatosnak tartják az egynyelvűséget, következésképpen így válik az ukrán nemzeti identitás kulcseszközévé az ukrán nemzeti nyelv. Az Oroszország és Ukraj-

OLVASS FELESLEGESET!

na közötti határt szükségesnek és kívánatosnak tekintik. Az ukrán nacionalizmus azt is állítja, hogy az orosz–ukrán határ politikai játszmák eredményeképpen alakult olyanná, ahogy ma ismerjük, és számos esetben nem azonos az etnikai közösségek határáival. Rengeteg ukrán kényszerül orosz területen élni, egyrészt a történelem korábbi játszmái következtében, másrészt az erőszakos szovjet népesedéspolitika miatt, melynek keretében ukránokat telepítettek ki és oroszokat telepítettek be az ukrán területekre.

Nem esett szó az orosz területen élő ukrán kisebbségről, mely az 1989-es népszámlálás szerint akkoriban 4,4 millió főt jelentett, akik a határ menti régiókban, ám mégis az anyaországtól elválasztva éltek. S mivel Oroszország továbbra is ápolja azt a szovjet mítoszt, miszerint Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna oszthatatlan közösséget alkot, ezért az ukrán kisebbség legfeljebb a folklór része lehet, de sem diaszpóráról, sem ukrán közösségről vagy ukrán kisebbségi jogokról nem lehet beszélni, ehelyett a „népek közti együttműködés és barátság” és ehhez hasonló kifejezésekbe sűrítik a kisebbségi lét jellemzőit.

A határ másik oldalán lévő fél államisággal, kisebbségi jogokkal és külpolitikával kapcsolatos értelmezése mint eurázsiai népre tekint az ukránokra, akik társadalomtörténete, kultúrája és civilizációja szerint egyaránt részét képezi az orosz közösségnek. Ez az értelmezés – hasonlóan az Ukrajnában lévő oroszpartú politikai beszédhez – az orosz–ukrán határt művi produktumnak, politikai machinációnak, és éppen ezért fölöslegesnek tekint. Számukra Ukrajna Oroszországtól való távolodása, és az Európai Unióhoz történő közeledése árulást jelent, és egyúttal a civilizációs barikád – vagy ahogy a szerző írja –, a „Huntingtoni Fal” felépülését szolgálja (Zhurzhenko 2004a: 227).

Összefoglalóan, az ukrán fősodró politikai diskurzus kívánatosnak tartja az orosz–ukrán határ definícióját és teljesen legitim entitásként kezeli azt, szemben az ukrán oroszbarát és az oroszországi uralkodó felfogással. További konfliktusforrást jelent a demarkációs határ kiépítésének problémája. A határkiépítés és az ellenőrzött, nemzetközi jog által garantált határok megléte Ukrajnát közelebb hozhatja Európához. Ezzel az Európával, tágabb értelemben a nyugati világgal konfrontálódik huzamosabb ideje, különböző stratégiákkal Oroszország, ami a Szovjetunió felbomlását követően elindult a demokratizálódás és a szabadpiaci versenyen alapuló kapitalizmus útján, de stratégiájának alapja mindmáig az erős állam. Oroszország letűnt birodalmak örökösének tekinti magát, legyen szó akár Bizánctól, a „pánszláv közösségről” vagy a szocialista utópia élharcosáról. Ezek a politikai eszmék, ideológiai és nemzetkarakterológiai hagyományok generálták és fokozták Oroszország történelmében azon elképzeléseket, hogy a birodalmiság érdekében, más szóval a korábban meghódított és anektált területek megtartásában a területi expanzió jelentheti a kulcsot. Ez a szellemi örökség járulhatott hozzá, hogy Oroszország saját biztonságának védelmével indokolta terjeszkedéseit, s a rá leselkedő ellenséges támadás megelőzésével érvelt az expanzió szükségességéről. Így kezdeményezhetett konfliktus-

OLVASS FELESLEGESET!

tust legutóbb a Krímen. A nyugat előretolt bástyaival szemben pedig az erős állam nyújt védelmet, és ez az erős állam már I. Pétertől kezdve jelen van, apparátusát perszonalizálták, ennek következtében az állami intézmények, stratégiák és szakpolitikák személyközpontúvá váltak (Kotkin 2016).

A harkov–belgorodi határrégió példája

A szerző az ikertanulmány második felében két olyan határrégiót, jelesül az ukrajnai Harkov (Harkiv) és oroszországi Belgorod megyéket hasonlít össze, amelyek számos szempontból (nyelvilag, kulturálisan és történelmileg) hasonlóak, és sokféle kötelék (például a családi, rokoni szálak, közös tulajdon) fűzi össze őket, s amelyek alig több mint 80 kilométerre esnek egymástól, amely távolság autóval mintegy 1 óra 16 perc lehet.

A közelmúlt változásai nagyon eltérőek voltak a két régióban: Harkov jelentős iparosításon ment keresztül a 19. század második felében és regionális központtá vált már az Orosz Birodalom idejében. A Szovjetunióban modern gépipar és repülőgépipar települt ide, elsősorban számottevő tudományos potenciálja miatt – húszyetemnek adott otthont. Ezzel szemben Belgorod történetében szinte az előbbi „karrierút” inverze valósult meg: a második világháborúig egy 40 ezer fős kisváros maradt, és lassú fejlődése csak a megye központjává válásával indult meg. A Szovjetunió felbomlását követően a két különböző országba került területek fejlődése eltérően ment végbe: Belgorodban hamarabb indult meg a (jobbára mezőgazdaságra alapozott) fejlődés, Harkovban viszont gyorsabb volt az ipari jellegű növekedés. Ugyanakkor a belgorodi fizetéseknek csupán mintegy 80 százalékára lehet számítani az ukrajnai területen. Éppen ezért nem meglepő, hogy egy 2001-es határ menti együttműködés lehetőségeit vizsgáló survey adatai szerint a megkérdezettek 6 százaléka költözne az orosz területről Ukrajnába, míg Harkovban a válaszadók 43 százaléka áll készen arra, hogy Belgorodban vállaljon munkát.

A területi együttműködésben különös figyelmet szenteltek a környezetvédelem és tiszta ivóvíz ügyének. Ez az együttműködés azért különösen fontos, mert 1995-ben egy ipari katasztrófa miatt másfél millióan maradtak Harkovban ivóvíz nélkül. Az együttműködési projektet egy európai uniós regionális támogatásból finanszírozták, amire azért kerülhetett sor már a 2000-es évek elején, mert különböző elemzések arra a konklúzióra jutottak, hogy a Harkov–Belgorod régió alkalmas lehet arra, hogy jelentős tőke érkezzon ide európai befektetőktől. Ezek az elemzések hangsúlyozták a régió két felének etnikai és kulturális hasonlóságát, a tudományos együttműködés múltját, a fejlett és szervezett oktatási rendszert, a régió logisztikai és kereskedelmi központi szerepét.

OLVASS FELESLEGESET!

Regionális identitásteremtés

A projekt résztvevői a határ menti identitást „*regionális önrendelkezési jogként*” értelmezik, s ezért Moszkva vagy Kijev, azaz a hivatalos állami ideológia nem tudott érvényesülni, s így az identitás formálása is másként zajlott. Ez az önérvényesítési törekvés a politikai és gazdasági célok megfogalmazásánál is szerepet játszik, és ebben a folyamatban élenjár Harkov megye, mint a határ menti és a határon átnyúló projektek egyik legsikeresebb képviselője.

A regionális identitást a szerző úgy határozza meg, mint „*beszélő közösséget*” (Zhurzhenko 2004b: 504), vagyis nem valamilyen objektívnek vélt tárgyilagosság alapján értelmezi a régiót vagy a közösséget, hanem az arról szóló beszédeket és szövegeket értelmezi és interpretálja (Geertz 1973). Ez a szövegek központú tudományszemlélet egyben azt is állítja, hogy a világ nem esszenciális és reaktív, hanem az egyes szövegek és értelmezések hozzák létre a társadalmi intézményeket, a társadalmi valóságot, esetünkben az orosz–ukrán határ mentén kialakult régiót.

A Harkov régióban legitimitást szerzett az „Európa-párti”, demokratikus gondolkozás, mely egyúttal száműzte a „keleti-szláv”, oroszbarát narratívát. Ez különösen fontos ott, ahol az ukrán közigazgatás ellenére a gazdasági tervezést jelentős mértékben az orosz érdekek befolyásolják. A megoldást egy lokális identitás jelentheti, aminek egyik lehetséges technikája a régió mítoszának felélesztése. Ez egyben túlmutat a nacionalizmussal átítatott orosz és ukrán identitás egymást kölcsönösen kizáró, szinte elkötelező erejű választási nyomásán.

A Harkov–Belgorod határ menti lokális identitásnak ugyanakkor számos narratívája ismert, kezdve a történelmi kozákságtól a keményen dolgozó paraszttársadalmon át egészen a multietnikus regionalitásig, melynek fő értéke a tolerancia. Ez a regionális identitás korábban vagy nem létezett, vagy archaikus formája a szovjet éra alatt a feledés homályába merült. Éppen ezért ez az identitás nem diszkreditáló vagy bármilyen módon kirekesztő, ugyanakkor nem hordoz nyílt oroszellenes tartalmat. Legnagyobb érdeme mégis az, hogy érvényes módon tudja az „ukránpártiságot” képviselni, vagyis alkalmas – a szerző megfogalmazásában – az „*örök ukrán–orosz barátság*” lehetséges jelentéstartalmának manifesztálására (Zhurzhenko 2004b: 507).

Az identitásteremtésnek fontos médiuma a történelem és a múlt interpretációja. A régió benépesítéséről és a kozákságról, azok privilégiumairól és a korabeli társadalomban elfoglalt különleges szerepükről írt társadalomtörténeti, helytörténeti munkák is a régió pozitív emlékezetét építették. Ebben a történelmi narratívában kap szerepet az ún. „történelmi multikulturalizmus”, ami elsősorban az orosz és ukrán etnikumok 17. század óta tartó együttélését jelenti.

A harmonikus és toleráns együttélés víziója különösen fontossá vált akkor, amikor a Szovjet Birodalom bukása súlyos bizonytalanságokat hagyott maga után, és a volt tagországok eltérően értelmezték a nemzetközi politikában és gazdaságban betöltött szerepüket. Ez a feszültség különösen intenzíven jelentkezett a határ menti

OLVASS FELESLEGESET!

területeken. Talán épp a „történelmi multikulturalizmus” kollektív tapasztalata válhat az egyik legadekvátabb diszkurzív technikává, amely a régió békés és prosperáló regionális identitását létrehozta Oroszország és Ukrajna említett határszakaszán. A fentiekén túl ez az identitás politikai tekintetben passzív szerepet játszott 1991 után. Kedvezett az antikommunista beállítódásnak, a szabadpiaci versenyt, a kapitalizmust és a vállalkozásokba vetett intézményes bizalom értékét erősítette, s elvetette az állami beavatkozás és paternalizmus iránti igényt.

Dilemmák és kilátások: Ukrajna két világ között, avagy két világ Ukrajnában

Zhurzhenko elemzését végigkísérve láhattuk, hogy Ukrajna geopolitikai válaszút előtt állt 2004-ben, ráadásul ezek az utak kölcsönösen kizárták egymást. Az egyik lehetőséget az Oroszországgal való szorosabb együttműködés jelenthette. Amennyiben ezt az utat választja magának az ország, mindenképpen erősödik a Moszkvával szembeni gazdasági és politikai függőség,³ ami egyben azzal a kockázattal jár, hogy Európától eltávolodnak, melynek a rövid távú gazdasági következményeken túl, súlyosan akadályozhatja a demokratikus berendezkedés erősödését, a jogállamiság és a modernizáció lehetőségeit. Amennyiben pedig az Európai Unió és Ukrajna közötti tárgyalássorozat folytatódik, és a csatlakozás megvalósíthatóvá válik, más kockázatok jelentkezhetnek, elsősorban az orosz energiaellátás ellehetetlenülése. Minden bizonnyal magas szintű veszélyforrást hordoz magában a Moszkvától való eltávolodás, ugyanakkor Ukrajna szomszédjaival való dependens viszonyát aligha oldaná meg, hiszen az EU pályázati és integrációs forrásai válnának az új függőség tárgyává. Továbbá nem esett szó az Ukrajnában élő, jelentős számú orosz ajkú nemzetiségről, akik nemcsak az Európai Unióhoz való csatlakozást utasítják el, hanem a szuverén és ratifikált határokkal rendelkező ukrán államot sem tekintik legitim államszervezetnek – ahogy fent erről szó esett –, csupán egy keleti szláv, ortodox unióban tudnak egy lehetséges jövőbeli integrációt elképzelni.

Mindez már előre látható volt a 2004-ben megjelent ikertanulmányokban. A közel-múlt eseményei a szuverén Ukrajna számára már csak egy lehetőséget nyújtanak, hiszen az orosz hadsereg fegyveres jelenléte a Krím térségében az ország stabilitását és függetlenségét veszélyezteti. Habár az Európai Unió 2014 augusztusától szankcióval sújtja emiatt Oroszországot, az ukrán államnak számos lépést kell még megtennie, hogy közelebb kerülhessen az Európai Unióhoz. Olyan változások szükségesek, mint a jelenleginél is decentralizáltabb politika, transzparencia és elszámoltathatóság, vagy éppen – a szerző

³ Jóllehet az utóbbi három évben Ukrajna tudatosan új megoldásokat keresett a gázfüggőség problémájának megoldására, és ez meglehetősen eredményesnek bizonyult. Míg 2013-ban még majdnem a teljes gázmennyiséget Oroszországból importálták, addig 2015-re már az Európai Unióból vásárolták a gáz 76 százalékát (Vendriczki 2016).

OLVASS FELESLEGESET!

által is sürgetett – önkormányzatiság támogatása, és az egyes régiók nagyobb autonómiája a politikai, gazdasági döntéshozatalban. Ezáltal közeledhetne Ukrajna az EU regionális politikájának szellemiségéhez (Zhurzhenko 2004: 512).

Ukrajna mai helyzetét tovább árnyalja a nemzet- és államépítés folyamatainak befejezetlensége. Ez frusztrációt és társadalmi konfliktusokat generál, sőt az utóbbi időben még inkább kiélezetté váltak ezek a törésvonalak azáltal, hogy Oroszország fegyveres erőkkel szerzett területeket Kelet-Ukrajna térségében. Kérdés, hogy a jelen konfliktusai adnak-e valamilyen esélyt a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésére, s az ezt támogató identitások megerősödésére? Kérdés az, hogy vajon a „nagypolitika” végleg tönkreteszi-e a lokális és regionális közösségeket?

Irodalom

Geertz, Clifford (1973): "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture". In: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic Books, New York: 3–30.

Kotkin, Stephen (2016): Russia's Perpetual Geopolitics. In: *Foreign Affairs*, Vol. 95 Nr. 3 <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2016-04-18/russias-perpetual-geopolitics> (Utolsó látogatás: 2017.02.20.)

Pataki Ferenc (2015): *Nemzet és baloldal*. Noran Kiadó, Budapest

Vendriczki Gábor (2016): *Mihajlo Junger: Oroszország befolyási övezetében senki nem akar maradni*. 2016. február 26. http://kitekinto.hu/europa/2016/02/26/mihajlo_junger_orszorszag_befolyasi_ovezeteben_senki_nem_akar_maradni/ (Utolsó látogatás: 2017.02.20.)